

I. WPROWADZENIE

KS. JANUSZ KANIA

ZJAZD KIEROWNIKÓW MUZEÓW KOŚCIELNYCH ODBYTY W LUBLINIE 18—19 IX 1986

W TRZYDZIESTYM ROKU DZIAŁALNOŚCI OŚRODKA ABMK

Katolicki Uniwersytet Lubelski podejmował członków kadry kierowniczej z tych spośród głównych muzeów kościelnych w Polsce, które odpowiedziały na zaproszenie jego międzywydziałowego zakładu: Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych. Wznowiono tym samym pracę na ogólnokrajowym polu muzealnictwa kościelnego celem „wzajemnej wymiany doświadczeń oraz podsumowania wyników pracy” (II. § 7 statutu Ośrodka ABMK). Stąd temat konferencji: „Aktualne problemy muzealnictwa kościelnego w Polsce”. Starali się na nie odpowiedzieć autorzy referatów. Dyrektorów poproszono o przygotowanie zwięzłych informacji o własnych muzeach; zaproponowano im ośmiopunktowy schemat takiego komunikatu. Zjazd odbywał swoje posiedzenia w czytelni profesorskiej Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, ul. Chopina 27. Zakwaterowanie i posiłki miały miejsce w Diecezjalnym Domu Rekolekcyjnym przy kościele pw. św. Wojciecha BM, ul. Podwale 15.

1. TRADYCJE INSTRUKTAŻU MUZEALNEGO OŚRODKA ABMK

Na życzenie księdza prymasa Stefana Wyszyńskiego Ośrodek zorganizował w dniach 26 i 27 czerwca 1957 roku Pierwszy Zjazd Archiwistów, Bibliotekarzy i Muzeologów Kościelnych na Jasnej Górze. Wśród podjętych w Częstochowie uchwał znalazły się wnioski dotyczące muzeów. Postulowano powołanie tych instytucji na szczeblu diecezji i prowincji (tam, gdzie jeszcze nie funkcjonowały), dysponujących lokalem urządzonym zgodnie z przeznaczeniem i potrzebami zbiorów, stałym budżetem, działających w oparciu o regulamin. Winny one posiadać stały, o fachowych kwalifikacjach i w odpowiedniej liczbie personel, nie obciążony dodatkowymi zajęciami. Podnoszenie kwalifikacji pracowników miało odbywać się poprzez ogólnopolskie wykłady, kursy i zjazdy. Uznano konieczność przeprowadzenia rejestracji w skali diecezjalnej i prowincjonalnej oraz sporządzenia ewidencji strat spowodowanych podczas drugiej wojny światowej. Przewidywano koncentrację tych zbiorów, które wymagały zabezpieczenia przed fizycznym zniszczeniem, bądź samowolnym dysponowaniem nimi. Wyrażono opinię, że ich skuteczna ochrona wymaga wyposażenia kierownika muzeum centralnego

w prawa kustosa zabytków na cały teren diecezji bądź prowincji, powołania komisji ochrony zabytków, niepowierzenia tychże konserwatorom świeckim bez uprzedniej decyzji kompetentnych czynników kościelnych, zorganizowania własnych pomieszczeń konserwatorskich, utrzymywania kontaktu z fachowymi siłami państwowej służby muzealnej w celu wzajemnej wymiany doświadczeń. Porządkującym i opracowującym zbiory stawiano warunek sprostania współczesnym wymaganiom w tej dziedzinie; nieodzownym zapleczem okazywała się pracownia naukowa zaopatrzona w księgozbiór podręczny. Dostrzeżono potrzebę udostępniania zbiorów badaczom na wyraźnie określonych warunkach regulaminowych. Możliwość osiągnięcia przedstawionych celów widziano tylko na drodze pogłębienia wiedzy o muzealnictwie przez urządzenie w seminariach diecezjalnych i zakonnych gabinetów do nauki historii sztuki oraz wprowadzenie wykładów z zakresu tejsze, dzięki kontynuowaniu permanentnej akcji informacyjnej i wystawienniczej, w perspektywie przez publikowanie podręczników oraz prac i danych o muzeach w organie Ośrodka „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” tudzież organach diecezjalnych i zakonnych, a także w opiece nad plastykami¹.

16 listopada 1961 roku 69 Konferencja Episkopatu Polski przyjęła do wiadomości projekt przedstawiony przez Ośrodek ABMK, zatytułowany „Założenia programowe kursu pracowników zbiorów sztuki kościelnej” i udzieliła zezwolenia na jego realizację². Zarząd Ośrodka (księża: doc. dr Józef Rybczyk — dyrektor, dr Władysław Smoleń — zastępca dyrektora do spraw muzealnictwa, doc. dr Bolesław Kumor — sekretarz generalny Ośrodka) zwrócił się 26 stycznia 1962 roku do ordynariusza tarnowskiego z prośbą o wyrażenie zgody na urządzenie kursu w Tarnowie, stolicy diecezji posiadającej „słynne w Polsce, pierwsze i najlepiej zorganizowane Muzeum Diecezjalne”, w gmachu seminarium duchownego w dniach 2—7 lipca tegoż roku³. 11 maja 1962 roku poinformowano zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki w Warszawie, przesyłając tamże program kursu i prosząc o ustosunkowanie się do niego⁴. Powołując się na analogiczne kursy dla pracowników archiwów i bibliotek kościelnych urządzone w poprzednich latach przez Ośrodek ABMK, zawiadomiono 23 maja 1962 roku Urząd Spraw Wewnętrznych Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Krakowie⁵. Decyzja USW z 28 czerwca 1962 roku była negatywna. Zaszło tu nieporozumienie w ocenie prawnego charakteru Ośrodka, niemożliwe do sprostowania w sytuacji bliskiego terminu kursu: nie został on rozpoznany przez decydenta jako organizacja społeczna w rozumieniu art. 2 ustawy o zgromadzeniach z dnia 29 marca 1962 r. (Dz.U. Nr 20 poz. 89)⁶.

¹ Stanisław Librowski: Pierwszy zjazd archiwistów, bibliotekarzy i muzeologów kościelnych. 3: Rezolucje zjazdu, *Arch. Bibl. Muz.* t. 1: 1959/1960 z. 1 s. 56—59.

² Archiwum Ośrodka ABMK, teczka nr 11: Kursy muzealnictwa kościelnego z lat 1962, 1963, 1964, 1965, 1971. Pismo prymasa Polski, Stefana kardynała Wyszyńskiego do ks. dra Władysława Smolenia, Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL, Warszawa, 24 listopada 1961 r. N. 5773/61/P. Odpis.

³ Tamże. Pismo księży Rybczyka i Kumora do Biskupa Tarnowskiego.

⁴ Tamże. Pismo ks. W. Smolenia, Ośrodek ABMK. L: 200/62.

⁵ Tamże. Pismo ks. Smolenia, Ośrodek ABMK. L: 212/62.

⁶ Tamże. Decyzja USW PWRN w Krakowie z dnia 28 czerwca 1962 r. USW. S-14/16/62.

Pismo dyrektora ks. Rybczyka z 4 lipca 1962 roku wyjaśniało, iż Ośrodek ABMK jest międzywydziałowym zakładem naukowym erygowanym uchwałą Senatu Akademickiego KUL, notyfikowaną Ministerstwu Szkolnictwa Wyższego, a więc jego działalność jest dziełem Uniwersytetu, który jest organizacją społeczną „legitymowaną do zwoływania zgromadzeń”⁷.

Przewidziany na pełne 6 dni trwania kurs miał też obejmować 6 grup tematycznych realizowanych w kolejnych dniach: I. Kościelne zbiory sztuki, II. Muzealnictwo, III. Konserwatorstwo, IV. Aktualne cele i zadania, V. Kościół i jego wyposażenie plastyczne, VI. Administracja obiektami sztuki w terenie.

Dorobek nie został zaprzepaszczonej. Większość referatów w niemal niezmienionej obsadzie wygłoszono w roku następnym. Nie podjęto jedynie tematów (w nawiasie zaznaczam referentów) podanych poniżej. Z grupy tematycznej I: Kulturalne znaczenie zbiorów i muzeów kościelnych (dr Jacek Woźniakowski, redaktor „Tygodnika Powszechnego”); z II: Ekspozycja w muzeach kościelnych (nie ustalono autora), Muzeum kościelne jako gabinet pomocniczy Seminarium Duchownego (ks. dr Antoni Liedtke, rektor Seminarium Duchownego w Pelplinie); z III: Konserwacja zabytkowych budowli kościelnych (inż. dr Jan Zachwatowicz, profesor Politechniki Warszawskiej), Problemy konserwatorskie rękopisów i starodruków (artysta plastyk Maria Erdman-Przełomieć, adiunkt KUL); z IV: Problematyka badawcza rękopisów liturgicznych (ks. dr Wacław Schenk, KUL), Możliwości odkryć nowych rękopisów i druków w zbiorach klasztornych i parafialnych (o. dr Romuald Gustaw, dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej KUL, wicedyrektor Ośrodka ABMK do spraw bibliotek); z V: Sztuka współczesna w kościołach zabytkowych (Maciej Makarewicz, profesor Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie); z VI: Prawodawstwo ogólnokościelne i diecezjalne wobec sztuki (ks. mgr Jan Grajnert, prezes Diecezjalnej Komisji Artystyczno-konserwatorskiej we Włocławku); Prawodawstwo państwowe w sprawach zabytków sztuki i kultury (dr Hanna Pieńkowska, wojewódzki konserwator zabytków w Krakowie)⁸.

Tak więc w dniach 16—18 września 1963 roku odbyło się pierwsze seminarium muzealnictwa kościelnego w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Program obejmował komplet sześciu działań wymienionych powyżej, aczkolwiek nie wszystkie z nich zaprezentowano w układzie monolitycznych bloków tematycznych, jak planowano pierwotnie, ale w przypadku trzech rozłożone były na dwa dni każdy (tematyka grupy II: 17—18 września, grupy IV: 16—17 września, VI 16 i 18 tegoż miesiąca), a trzy inne skoncentrowano w poszczególnych dniach sympozjum (grupa tematów I: 16 września, III: 17 września, V: 18 września). Tak więc każdego dnia występowały referaty z trzech grup tematycznych, z tym, że tylko w pierwszym dniu poszczególne odczyty każdej z nich wyznaczano kolejno po sobie (według schematu: I, I, IV, IV, VI); w innych dniach

⁷ Tamże. Pismo do USW PWRN w Krakowie.

⁸ Archiwum Ośrodka ABMK,teczka nr 20: Programy kursów AMBK. Bolesław Kumor: Sprawozdanie z działalności Ośrodka ABMK za rok 1962. Arch. Bibl. *Muz. t. 7: 1963 s. 273—274. Nadb. ss. 2.*

były one przemieszane (17 września omawiano tematykę grupy III, II, IV, III, II, III; ostatniego dnia — V, II, V, V, V, VI). Podaję na tym miejscu wszystkie tematy seminarium w kolejności grup zagadnieniowych, a w ich obrębie według następstwa przewidywanego wygłoszenia.

I. Kościelne zbiory sztuki: Znaczenie zbiorów sztuki dla nauki i Kościoła (ks. dr Władysław Smoleń, wicedyrektor Ośrodka ABMK do spraw muzeów kościelnych; na niedoszłe do skutku spotkanie przygotowywany był, jako otwierający i poprzedzający komplementarny głos ks. Smoleń, referat profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, dra Lecha Kalinowskiego, zatytułowany Znaczenie zbiorów kościelnych dla nauki); Współczesne problemy zachowywania kultury ludowej (mgr J. Kamocki; pierwotnie miał być referentem profesor dr Tadeusz Seweryn, dyrektor Muzeum Etnograficznego w Krakowie).

II. Muzealnictwo: Inwentaryzacja i katalogowanie zbiorów kościelnych (ks. dr Władysław Smoleń); Muzeum kościelne i jego pracownia konserwatorska jako biuro doradcze duchowieństwa (artysta plastyk Maria Erdman-Przełomieć, adiunkt KUL); Muzeum Parafialne (ks. dr Edward Wojtusiak, proboszcz w Dobrej).

III. Konserwatorstwo: Ogrzewanie i klimatyzacja pomieszczeń muzealnych i kościelnych (Jarosław Bronikowski; początkowo przewidywano inż. Antoniego Dagnana z Tarnowa); Znajomość podstawowych zasad konserwatorstwa u duchowieństwa parafialnego i zakonnego (Maria Erdman-Przełomieć; w 1962 r. przygotowywał ten temat artysta plastyk Rudolf Kozłowski, kierownik pracowni konserwatorskich zbiorów sztuki na Wawelu); Problemy konserwatorskie kościelnych paramentów (mgr Anna Grodzicka, konserwator zbiorów sztuki na Wawelu).

IV. Aktualne cele i zadania: Znaczenie zbiorów kościelnych w badaniach regionalnej problematyki historycznej (mgr Tadeusz Chrzanowski zastąpił w tym przypadku bpa dra Jana Obląka, profesora Seminarium Duchownego w Olsztynie); Zbiory kościelne i ich rola w badaniach polskości na Ziemiach Zachodnich (bp dr Wincenty Urban, dyrektor Muzeum Archidiecezjalnego we Wrocławiu); Znaczenie kwerendy archiwalnej dla zabytkoznawstwa (ks. dr Stanisław Librowski, dyrektor Archiwum Diecezjalnego we Włocławku).

V. Kościół i jego wyposażenie plastyczne: Sztuka funkcją współczesnego życia parafialnego (ks. prałat Henryk Lewandowski, proboszcz w Poznaniu); Wyposażenie plastyczne współczesnego kościoła (ks. dr Jan Popiel, profesor Seminarium Duchownego w Krakowie); Postulaty funkcjonalno-duszpasterskie wobec projektów nowych kościołów (ks. prałat dr Jan Danilewicz, w miejsce bpa dra Jerzego Stroby, sufragana gorzowskiego); Postawa duszpasterska wobec sztuki współczesnej (ks. mgr Andrzej Luft, członek Komisji Artystyczno-konserwatorskiej w Warszawie).

VI. Administracja obiektami sztuki w terenie: Cele i zadania Diecezjalnych Komisji Artystyczno-konserwatorskich (ks. dr Antoni Liedtke, prezes Diecezjalnej Komisji Artystyczno-konserwatorskiej w Pelplinie); Ośrodek ABMK i jego zadania wobec zbiorów kościelnych (ks. dr Bolesław Kumor, sekretarz generalny Ośrodka ABMK).

Pierwsze seminarium muzealnictwa cieszyło się aprobatą ks. bpa dra Kazimierza J. Kowalskiego, przewodniczącego Komisji Episkopatu dla Spraw Sztuki Kościelnej, który przysłał na otwarcie zgromadzenia stosowne pismo. W toku dyskusji padło hasło, wyakcentowane przez ks. Smolonia w podsumowaniu, przekształcenia tejże Komisji w stale działający Instytut Sztuki Kościelnej, dysponujący galeriami wystawowymi i in- struktażowymi. Zapowiedziano publikację wygłoszonych referatów. Ksiądz biskup Wincenty Urban stwierdził, iż praca naukowa jest dla Kościoła cenna na równi z duszpasterską; trzeba tylko, aby jej wyniki dotarły do właściwych adresatów⁹. Reasumując, seminarium w roku 1963 poświęcone było znaczeniu muzealnictwa dla nauki, Kościoła, zachowania kultury ludowej, rozwoju historycznych badań regionalnych, dla historii narodowej oraz dla diecezji (cele i zadania komisji artystyczno-konserwatorskich). Poruszono też szereg kwestii praktycznych: ogrzewanie i klimatyzacja, inwentaryzacja i katalogowanie, kwerenda archiwalna zabytkoznawcy, znajomość podstawowych zasad konserwatorskich u duchowieństwa parafialnego i zakonnego, problemy konserwacji, rola sztuki we współczesnym duszpasterstwie.

Seminarium muzealnictwa z roku 1964 (15—17 września) na temat „Zagadnienia konserwacji zbiorów sztuki i wyposażenia wnętrz kościelnych” przybliżyło sprawy konserwacji zarówno w teorii (wykłady), jak i w praktyce (ćwiczenia)¹⁰. Kolejne seminarium odbyte w dniach 15—17 września 1965 roku pod tytułem „Dostosowanie wnętrz kościelnych do nowej liturgii” miało duszpastersko-praktyczny charakter¹¹. Zdecydowanie pragmatyczną tematykę poruszało seminarium z 16—18 września 1971 roku omawiające: „Zabezpieczanie obiektów sztuki kościelnej przed kradzieżami”, a zorganizowane na polecenie Komisji Episkopatu dla Spraw Sztuki Kościelnej¹². Piszący te słowa, wówczas rozpoczynający licencjackie studia specjalistyczne w Instytucie Historii Kościoła KUL, brał w nim udział z ramienia diecezji lubelskiej i uczestniczył w posiedzeniu wyżej wymienionej Komisji Episkopatu obradującej w Lublinie pod przewodnictwem ks. bpa dra Jana Obląka¹³. Zwrócono uwagę na ponoszone w

⁹ Archiwum Ośrodka ABMK, teczka nr 20: Andrzej Boksiński: Pierwsze seminarium muzealnictwa kościelnego. *Arch. Bibl. Mus.* t. 8: 1964 s. 248—252. Nadb. ss. 3. Marian Hałasa, Elżbieta Łukasiewicz: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za rok 1963. *Arch. Bibl. Mus.* t. 9: 1964 s. 65—67. Nadb. ss. 3.

¹⁰ Archiwum Ośrodka ABMK, teczka nr 20: Józef Seyda: Sprawozdanie z seminarium muzealnictwa kościelnego, zorganizowanego przez Ośrodek ABMK w Lublinie w dniach od 15 do 17 września 1964 roku. *Arch. Bibl. Mus.* t. 10: 1965 s. 279—280. Nadb. ss. 2. Marian Hałasa, M. Elżbieta Łukasiewicz: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za rok 1964. *Arch. Bibl. Mus.* t. 11: 1965 s. 265—266. Nadb. ss. 2.

¹¹ Archiwum Ośrodka ABMK, teczka nr 20: Marian Hałasa, Elżbieta Waleria Łukasiewicz: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za rok 1965. *Arch. Bibl. Mus.* t. 12: 1966 s. 183—184. Nadb. ss. 2.

¹² Archiwum Ośrodka ABMK, teczka nr 20: Marian Hałasa, Elżbieta Waleria Łukasiewicz: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za rok 1971. *Arch. Bibl. Mus.* t. 26: 1973 s. 263—264. Nadb. ss. 2.

¹³ Dokumenty własne autora. Pismo Biskupa Lubelskiego z 14 września 1971 roku nr 1129/G1/71 sygnowane przez wikariusza generalnego ks. dra Piotra Stopniaka.

wypadkach losowych — a głównie z przyczyny kradzieży — straty. W związku z powyższym omówiono problemy nadzoru kościelnego, dokumentacji, zabezpieczania, warunków udostępniania i poinformowano o sposobie postępowania w przypadku zaginięcia. Oprawę teoretyczną stanowiły referaty o problemach własności i administrowania w prawie międzynarodowym, omówiono odnośne przepisy ustawodawstwa kościelnego i państwowego. Seminarium z 16—20 września 1975 roku poruszało zagadnienia sztuki dawnej i współczesnej po Drugim Soborze Watykańskim, w tym przede wszystkim problem budownictwa kościelnego („Zagadnienie sztuki dawnej i współczesnej po II Soborze Watykańskim”). Planowano wydanie drukiem materiałów z tego seminarium na tzw. małej poligrafii Uniwersytetu i przekazanie tychże Episkopatowi Polski do wykorzystania na rejonowych konferencjach duchowieństwa¹⁴.

Spotkania z lat 1964—1975 koncentrowały uwagę uczestników wokół zagadnień prawnych, problemów utrzymania zbiorów muzealnych (konserwacja, zabezpieczanie, straty), ich opracowywania (dokumentacja, inwentaryzacja), udostępniania, a także wokół problemów nowej sztuki, jej stosunku do dawnej, zastosowania we wnętrzach kościelnych dla potrzeb liturgii (architektura i plastyka w liturgii, sprawa ołtarza, tabernakulum i ambony).

Zagadnienia prawne. Ks. dr Andrzej Luft: Prawodawstwo kościelne dotyczące ochrony obiektów sztuki kościelnej (1971 r.); Mgr Marian Kornecki: Prawodawstwo i nadzór Władz Państwowych nad zabytkami sztuki kościelnej (1971 r.); Ks. dr Antoni Liedtke: Nadzór Władz Diecezjalnych i Zakonnych nad obiektami sztuki kościelnej (1971 r.); Dr Hanna Pieńkowska, konserwator wojewódzki w Krakowie: Postępowanie w wypadkach zaginięcia obiektów sztuki kościelnej (1971 r.); Prof. dr Stanisław Nahlik i mgr N. Nieć: Problem własności i administrowania dziełami sztuki w świetle prawa międzynarodowego (1971 r.); Ks. doc. dr Władysław Smoleń: Sztuka religijna w polskim prawodawstwie kościelnym (1975 r.); Ks. prałat mgr Roman Kostynowicz: Diecezjalna wizytacja obiektów sztuki kościelnej (1975 r.).

Problemy utrzymania zbiorów muzealnych. Ks. doc. dr Władysław Smoleń: Ekspozycja zagadnień konserwatorskich w muzeach kościelnych (1964 r.); Prof. Rudolf Kozłowski: Konserwacja i profilaktyka obrazów kultowych (1964 r.); Rudolf Kozłowski: Aparatura naukowa w służbie konserwacji na tle badań obrazu Jasnogórskiego (1964 r.); Mgr Maria Gonczarów: Biblioteka Główna KUL — podstawowe i najnowsze publikacje z zakresu sztuki kościelnej (1964 r.); Artysta plastyk Maria Przełomcowa: Środki technologiczne na służbie idei (1964 r.); Ks. mgr Roman Kostynowicz: Konserwacja obrazów na gruntach olejnych (1964 r.); Maria Przełomcowa: Ujemne skutki zaniku wiedzy o dawnym pozłotnictwie (1964 r.); Dr Robert Jahoda Żółtowski: Oprawa rękopisów i staro-

Powołuję się na swoją obecność w obradach seminarium i w pracach komisji, jako źródło niektórych podanych tu przeze mnie informacji dotyczących działalności obu gremiów w Lublinie w r. 1971, nie mających dokumentacji w archiwum Ośrodka ABMK.

¹⁴ Archiwum Ośrodka ABMK, teczka nr 20: J. Letycja Wojsła w: Sprawozdanie z działalności Ośrodka Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych przy KUL za lata 1974—1975. *Arch. Bibl. Muz.* t. 33: 1976 s. 361—365. Nadb. ss. 5.

druków (1964 r.); Ks. kan. mgr konserwacji Stefan Tomaszewicz: Konserwacja zabytków dla nowej liturgii (1975 r.); Mgr Stanisława Gomuła: Konserwacja zabytkowych paramentów liturgicznych (1975 r.).

Ks. mgr Roman Kostynowicz: Zabezpieczanie ruchomych dzieł sztuki we wnętrzach kościelnych (1971 r.); Mgr Stefan Zajac: Zabezpieczanie ekspozycji w muzeach (1971 r.); Mgr Marian Pacyna: System zamknięć i urządzeń alarmowych w muzeach kościelnych (1971 r.); Ks. mgr Andrzej Pikulski: Zabezpieczanie dzieł sztuki wycofanych z funkcji liturgicznych (1975 r.); Bp dr Jan Obłąk: Zabezpieczanie dzieł sztuki kościelnej przed kradzieżami i zniszczeniami (1975 r.). Bp dr Jan Obłąk: Straty dzieł sztuki kościelnej w okresie ostatnich 10 lat (1971 r.).

Opracowywanie muzealiów. Mgr Tadeusz Chrzanowski: Dokumentacja zabytków sztuki kościelnej w Katalogach Zabytków Sztuki Polskiej (1971 r.); Mgr Zofia Rozanow: Korzystanie z bibliografii i dokumentacji placówek naukowych w sporządzaniu katalogów parafialnych i klasztornych (1971 r.); Ks. doc. dr Władysław Smoleń: Dokumentacja dzieł sztuki sporządzona przez proboszczów i rektorów kościołów (1971 r.); Doc. dr Jerzy Łoziński: Katalogi i inwentarze sztuki kościelnej w Instytucie Sztuki PAN (1975 r.); Ks. mgr Henryk Madej: Inwentaryzacja diecezjalna (1975 r.).

Udostępnianie. Ks. mgr Jan Grajert: Udostępnianie wnętrz kościelnych w ciągu dnia (1971 r.); Ks. dyrektor Władysław Zientarski: Udostępnianie kościelnych zbiorów specjalnych (1971 r.).

Problemy nowej sztuki. Ks. prof. dr Janusz Pasierb: Oddziaływanie sztuki religijnej na współczesnego człowieka (1975 r.); Doc. dr inż. arch. Mieczysław Twarowski: Postulaty bio-psychologiczne w planowaniu wnętrz kościelnych (1975 r.); Mgr Zbigniew Strzałkowski: Przegląd budownictwa kościelnego w okresie powojennym (1975 r.); siostra inż. arch. E. Rosier-Siedlecka: Układ przestrzenny w planowaniu nowej architektury (1975 r.); Mgr inż. arch. Władysław Pięnkowski: Przyszłość nowych form w architekturze kościelnej (1975 r.); Prof. mgr inż. arch. Stanisław Marzyński: Metody projektowania urbanistycznego i architektonicznego nowych kościołów (1975 r.); Ojciec prow. dr Jan Popiel i mgr Anna Grochalska: Dekoracja plastyczna wnętrz nowych kościołów (1975 r.); Ks. Władysław Smoleń: Związek architektury kościelnej z funkcjami liturgicznymi — zarys historyczny (1965 r.); Prof. Jan Białostocki: Symbolika budynku kościelnego (1965 r.); Ks. Andrzej Boksiński: Symbolika plastyki kościelnej (1965 r.); Ks. Jan Popiel: Postulaty projektowania nowych kościołów w świetle Konstytucji o Liturgii świętej (1965 r.); siostra Alma Skrzydlewska: Postulaty dekoracji plastycznych wnętrz kościelnych w świetle Konstytucji o Liturgii (1965 r.); Ks. Janusz Pasierb: Funkcja ołtarza głównego i ołtarzy bocznych (1965 r.); Inż. Władysław Pięnkowski: Usytuowanie ołtarza dla Mszy św. koncelebrowanej (1965 r.); Ks. prał. mgr Jan Grajert: Rola ołtarza nowego i dawnego we współczesnej funkcji liturgicznej (1975 r.); Ks. inf. dr Antoni Liedtke: Tabernakulum i szafowanie Eucharystii (1975 r.); Ks. Skowronek: Lokalizacja części dydaktycznych Mszy św. (1965 r.); Ks. mgr Marian Cynka: Funkcja ambony w nowej liturgii (1975 r.) Ks. Pasionek: Zastosowanie radiofonizacji do funkcji liturgicznych (1965 r.).

W ramach ćwiczeń przedstawiono m.in. materiały ilustrujące oma-

wiane zagadnienia oraz gabloty ze zgromadzoną bibliografią do omawianych tematów (1964 r.), przeprowadzono konwersatorium we wnętrzach kościołów lubelskich (1965, 1975 r.) i kolegiacie zamojskiej (1975 r.).

2. PROBLEMY SPOTKANIA PRZEDSTAWICIELI MUZEÓW KOŚCIELNYCH W ROKU 1986

Konferencja była ukierunkowana na rozpoznanie obecnych problemów muzealnictwa kościelnego, a to w celu takiego wyboru tematyki następujących sympozjów, aby mogła być ona pomocna w rozwiązywaniu stojących przed muzeami zadań, takich także, które wspomagałyby duszpaństwo.

Obrazy otworzył dyrektor Ośrodka ABMK, ks. doc. dr hab. Marek Zahajkiewicz wprowadzeniem o charakterze szkicu historycznego poświęconego genezie muzeów i roli Kościoła w tej kwestii.

Następnie przemówił przewodniczący Komisji Episkopatu do Spraw Sztuki Kościelnej, ks. biskup doc. dr hab. Jan Śrutwa, podkreślając aktualność zagadnienia muzealnictwa kościelnego w Polsce, jego obecność w kulturze narodowej i religijnej oraz miejsce w całościowo rozumianej misji Kościoła. Ksiądz Biskup wskazał na związek Kościoła ze sztuką, widoczny od starożytności (katakumby); nawiązał do trzydziestej rocznicy istnienia Ośrodka ABMK i bliskiej już, takież rocznicy (1987 r.) erygowania katedry sztuki kościelnej. Mówca zwrócił uwagę na fakt, iż wśród obradujących znajduje się wielu jego współpracowników z Komisji Episkopatu, której przewodniczy. Zakończył życzeniem owocnych obrad, utrzymania i rozwijania niezbędnej łączności między ośrodkami muzealnymi w kraju, wyraził nadzieję, iż podobne zjazdy będą odbywały się częściej.

W zastępstwie nieobecnego ks. prof. dra hab. Edmunda Przekopa nadesłany referat „Ochrona dóbr kultury w kodeksie Jana Pawła II” odczytał ks. Janusz Kania.

Autor przedstawił postanowienia poprzedniego Kodeksu Prawa Kanonicznego, normy prawa soborowego i posoborowego, ustalenia aktualnego kodeksu oraz obowiązujące przepisy prawa państwowego. Rozpoczynając dyskusję, ks. prof. dr hab. Stanisław Librowski ocenił odczyt jako wyczerpujący temat, zwracając też uwagę na fakt, iż po ogólnokościelnym kodeksie nie należy się spodziewać przepisów szczegółowych w interesującym nas przedmiocie. Obecnie powołane są do tego konferencje episkopatów, a w niedalekiej jeszcze przeszłości regulowali te sprawy ordynariusze (np. biskup włocławski Stanisław Kazimierz Zdzitowiecki). Ksiądz Librowski podkreślił, iż odczuwa się brak literatury komentującej ustalenia prawne przełożonych kościelnych. Następnie mówił o aktualizacji statutów muzealnych, nawiązując też do roli jaką w tej kwestii pełnił w przeszłości wzór tarnowski¹⁵. Do wypowiedzi Profesora można dodać, iż 18 listopada 1976 roku 155 Konferencja Episkopatu Polski uchwaliła wzorcowy tekst „Statutu Muzeum Diecezjalnego”¹⁶. Podane

¹⁵ Władysław Smoleń: Projekt statutu i regulaminu muzeum diecezjalnego. *Arch. Bibl. Muz.* t. 2: 1961 z. 1/2 s. 227—236. Odb. Lublin 1961 ss. 12. Odbitki Prac Metodycznych z *Czasopisma...* [nr] 8.

¹⁶ Statut Muzeum Diecezjalnego uchwalony przez Konferencję Episkopatu Polski. *Wiad. diec. lub.* r. 50: 1976 nr 10/12 s. 124—127.

są tam m.in. podstawy prawne istnienia tej instytucji: „Kodeks Prawa Kanonicznego, Konstytucja o świętej Liturgii Soboru Watykańskiego II, Okólnik Kongregacji do Spraw Duchowieństwa — w trosce o zachowanie artystycznego i historycznego dziedzictwa Kościoła z dnia 11 kwietnia 1971 r. oraz Normy postępowania w Sprawach Sztuki Kościelnej, uchwalone przez Konferencję Episkopatu Polski dnia 25 stycznia 1973 r.”¹⁷. Ksiądz mgr Zbigniew Bielamowicz z Przemyśla zaapelował do biskupa Śrutwy o wniesienie do Konferencji Episkopatu sprawy pełnego respektowania przez duchowieństwo obowiązujących przepisów kościelnych w dziedzinie ochrony dóbr kultury oraz potrzebę zwracania uwagi podczas wizytacji biskupich i dziekańskich na stan zabytków lokalnych i związane z nimi problemy. Wzmiankował też o najnowszych normach prawa państwowego.

Ksiądz mgr Ryszard Knapiński z Płocka przypomniał rozporządzenie Piusa XI „W sprawie sztuki świętej” z 1924 roku, będące reakcją na potrzeby włoskie w tym względzie i scharakteryzował jego treść. Dokument zawiera przepisy oraz wskazówki praktyczne dla komisji diecezjalnych, międzydiecezjalnych i krajowych sztuki kościelnej. Złożony jest z kilku rozdziałów poświęconych kolejno: rejestracji i sporządzaniu inwentarza pomników, dzieł i przedmiotów starożytnych; wyjaśnieniu prawideł tego przedsięwzięcia; nowożytnej sztuce kościelnej; charakterystyce środków i zadań pomocniczych; roli komisji centralnej. Bardzo wcześnie zareagowano w Polsce na wskazówki papieskie. I tak w Płocku podjęto inwentaryzację zabytków kościelnych już w roku 1926, posługując się dyrektywami włoskimi jako modelowym rozstrzygnięciem. Tekst ich przetłumaczono na język polski i włączono do nowo wydanej książki inwentarzowej w charakterze instrukcji. Są i nowsze materiały godne uwagi. W roku 1982 w Watykanie miała miejsce konferencja kierowników muzeów kościelnych z terenu Włoch. Wystąpienia a także aktualne przepisy prawa kościelnego i włoskiego zostały opublikowane. Z kolei krajowe przepisy prawa dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów, oparte o bazę ustawodawstwa międzynarodowego inspirowanego przez UNESCO, wydał Ośrodek Dokumentacji Zabytków w Warszawie.

Stanisława Gomuła: Zabezpieczanie obiektów sztuki wycofanych z użytku liturgicznego. Referentka wyakcentowała myśl, iż muzea są i powinny być azylem dla tych zabytków, którym pozostanie w dotychczasowym miejscu grozi zagładą. Obok zagrożenia kradzieżą, pożarem i innymi wypadkami, występuje szereg czynników, m.in. klimatyczne i chemiczne, którym należy przeciwdziałać. Sluchacze mieli okazję zapoznania się z poszczególnymi grupami obiektów, rodzajami czynników destrukcyjnych i spowodowanych przez nie zniszczeń oraz zróżnicowanymi sposobami postępowania opiekuna zabytku. Przewodniczący kończącej się sesji przedpołudniowej pierwszego dnia obrad, profesor Librowski, podkreślił wyczerpujący i ściśle odpowiadający tematowi sposób przedstawienia — używając dawnej terminologii — „muzeoekonomii”. Ksiądz dr Józef Pater z Wrocławia podniósł myśl — już z pogranicza zaprezentowanej problematyki — mianowicie niełatwą sprawę podjęcia w konkretnym przypadku decyzji o pozostawieniu na miejscu lub przeniesieniu

¹⁷ Tamże s. 124.

zabytku do muzeum. Naturalnym środowiskiem obiektu jest jego pierwotne otoczenie (ilustracją przeciwnej sytuacji jest pole krzyży przydrożnych w jednym z muzeów Czechosłowacji). Streszczając dalszy ciąg wywodu ks. Patera można powiedzieć, że do przeciwskazań dla takiej „transplantacji” należy też brak miejsca w muzeum; konieczne jest zachowanie daleko idącego umiaru w tym względzie. Tenże zwrócił uwagę na losy ksiąg kościelnych. Do muzeum wrocławskiego harcerze przynieśli 15 mszałów ze składu makulatury, w tym egzemplarz z 1723 roku. Mimo apeli do miejscowych księży, problem jest aktualny nadal. Ksiądz Librowski wyjaśnił, że będzie to kwestia zawsze trudna do rozwiązania; w bibliotekach kościelnych są zwykle duże działy ksiąg liturgicznych, ale instytucje te nie są w stanie przejmować wszystkich wycofanych z użytku mszałów, brewiarzy itp. obiektów. Prowadzący dyskusję zaznaczył dalej, że ewidentnym brakiem naszych zbiorów tkanin jest to, iż mimo niejednokrotnie dużej ilości szat pontyfikalnych i mszalnych codziennego użytku, nie ma w nich sukni kapłańskich (sutann), komży i innych strojów duchowieństwa. Uwagi o technicznych szczegółach zabezpieczania tkanin (wałki na zgięciach po złożeniu sporządzone z waty, ligniny, lnu), zakładaniu odpowiedniego oświetlenia (eliminacja światła jarzeniowego), ochronie kościołów przed wilgocią (unikanie okładania dolnych partii budynku tzw. lastrykiem bądź cykliną, nieużywanie bez potrzeby emulsji i farb olejnych), o stosowaniu najbardziej praktycznej i dostępnej formy konserwacji obiektów wycofanych do magazynu, tj. o ich używaniu, a także o konsekwencjach niedostatecznego ogrzewania dla obiektów mieszczących się wewnątrz kościoła — przypomniał ks. Bielamowicz. Ksiądz Tadeusz Kulik oczekiwał odpowiedzi na pytanie, jak w sytuacji ciasnoty lokalowej, a co za tym idzie przemieszania obiektów wykonanych z różnorodnych materiałów, zastosować recepty służące sztuce ich zabezpieczania. Doktor Gomulanka stwierdziła, że w wielu przypadkach nie będziemy mieli do czynienia aż z tak rażąco rozbieżnością właściwości tworzywa chronionych przedmiotów, aby nie było można stworzyć dla nich przeciętnie bezpiecznych warunków. Nie można natomiast odstąpić od zasady, że konserwacji np. tkanin nie należy powierzać osobie bez uprawnień do wykonywania tej pracy. W sytuacji palącej potrzeby nowych kadr konserwatorskich dla muzeów kościelnych należałoby — zdaniem prelegentki — wykształcić siostry zakonne; powinien też być utworzony na KUL-u kierunek praktycznej konserwacji. Ksiądz Knapiński — przyjmując za oczywiste, że ochrona zabytków leży w gestii muzeów diecezjalnych, które powinny oddziaływać przez włączenie swej działalności do programów zebrań dekanalnych — postulował, by przedstawione w referacie rudymenta upowszechnić na tychże zgromadzeniach. Sprawę nadmiaru wycofanych szat liturgicznych należy rozwiązać przez przekazywanie ich do nowych parafii. Brak metrażu dla zabezpieczenia tkanin — oto istota problemu, stwierdził w podsumowaniu ks. Librowski. Doraźne rozwiązanie to przekazanie, np. na zasadzie wymiany, części tego zasobu do muzeów państwowych.

Ks. Smoleń zaproponował spotkanie w Muzeum Uniwersyteckim, wzbogaconym ostatnio bogatą kolekcją szkła, porcelany i brązu z Zakopanego. Uczelnia dzięki muzeum nabiera rangi, jako przystań dokumentów kultury nie tylko sakralnej, ale i narodowej, a nawet materialnej. Ks.

Knapieński poddał projekt zwiedzenia Muzeum Diecezjalnego w Lublinie, przyjęty przez ks. dra Ryszarda Lisa. Uczestnicy sympozjum mieli okazję zapoznać się z obu instytucjami lubelskimi następnego dnia.

Zbigniew Bielamowicz: Muzeum diecezjalne — nerw i opcja kultury Kościoła. Wystąpienie to zainaugurowało posiedzenie popołudniowe, któremu prezydował przedstawiciel diecezji gdańskiej, wikariusz generalny, ks. prałat Bernard Polzin. Motywem przewodnim wygłoszonego przez prelegenta tematu stała się myśl obecnego Papieża, który nazwał sztukę mową ducha ludzkiego, a także dostrzegł fakt roli sztuki, jako narzędzia kształtującego ducha. Autor rozwinął tę ideę, wskazując na stanowisko szeregu pedagogów, dla których sztuka jest sprzymierzeńcem w toku formowania postaw człowieka; oddziałuje ona obiektami nasyconymi treściami ideowymi „oprawionymi” w kształt piękna. Szczególnie miejsce usytuowania wśród instytucji muzealnych mają placówki sztuki sakralnej, spełniające rolę „wprost nie do oceny”. Intensyfikują one proces, który Jan Paweł II określa jako syntezę kultury i wiary, pożądaną „nie tylko dla kultury, lecz także dla wiary”. Zabytki wychowują, ale także prowadzą do Boga i dlatego muzea kościelne winny być ekspozycją nauki Kościoła, form chrześcijańskiego wychowania, chrześcijańskiej kultury, szkołami wiary, żywymi instytucjami wspomagającymi pracę duszpasterską (a nie magazynami), mają uczyć sztuki życia chrześcijańskiego. Stąd płyną postulaty autora: nie można poprzestać tylko na wystawiennictwie zabytków przeszłości, ale trzeba włączyć do ekspozycji obiekty nowoczesnej sztuki sakralnej, należy rozwinąć — obok muzeów centralnych — sieć placówek terenowych, przeprowadzić modernizację urządzeń technicznych, a przede wszystkim sposobu wystawiennictwa, propagować idee i wartości artystyczne wśród duchowieństwa oraz ogółu społeczeństwa, inspirować sztukę sakralną. Trafnie spuentował całość ks. Polzin, jako rzecz o autentyczności naszej wiary, sztuki i przeżyć. Początkowo dyskusja potoczyła się w kierunku wyznaczonym wypowiedzią przedstawiciela Częstochowy, mgra Aleksandra Brody, a dotyczącą konieczności inwentaryzacji własnych zabytków przez stronę kościelną; jak dotąd, czynią to głównie agendy państwowe, a przecież inwentaryzacja to pierwszy krok ku utworzeniu muzeum. Broda powrócił do poruszonej już wcześniej kwestii alienacji obiektu sztuki wykorzenionego ze swego pierwotnego środowiska, widząc potrzebę zaaranżowania dlań w muzeum odpowiedniego kontekstu, sprawiającego wrażenie autentyczności, bo nawiązującego do dawnego otoczenia. W każdym dziele zawarta jest myśl jego twórcy, którą należy eksponować. Współczesnym odbiorcom trzeba pomocy w postaci muzeów reprezentujących cały dorobek kultury materialnej, opartej przecież w naszym kraju na kulturze wniesionej przez Kościół. W związku z powyższym zgłoszono ze strony słuchaczy wątpliwości, czy nie obarcza się tej instytucji zbyt wieloma zadaniami. W sektorze państwowym obowiązki są podzielone; obok muzeów funkcjonują biura wystaw artystycznych. Ks. Pater dostrzegł w tej sytuacji miejsce dla działalności zgromadzonych we wspólnotach duszpasterskich członków środowisk twórczych, mianowicie: na polu sztuki współczesnej, inspiracji tejże sztuki, kształtowaniu smaku artystycznego. W trakcie dalszej dyskusji okazało się, że sąd Brody o niedostatkach kościelnej inwentaryzacji zabytków nie jest w pełni uzasadniony: archi-

diecezja wrocławska dysponuje drukowanym katalogiem swoich zabytków ruchomych (głos Patera), w diecezji warmińskiej postępuje od lat inwentaryzacja nadzorowana przez Kurię Biskupią (informacja siostry Janiny Bosko). Profesor Librowski zaapelował o właściwe zorganizowanie wystawiennictwa na niższych szczeblach (głównie na poziomie parafialnym), to jest o zapewnienie równowagi między tematyką uniwersalną a lokalną. W kwestii dyslokacji muzeów należy unikać zbytnej centralizacji — powinna być ona w każdym razie mniejsza, niż w przypadku archiwów i bibliotek. Należy przywrócić skarbcie, czyli dawne muzea tym kościołom, które je posiadały, a w ubiegłym wieku zamieniły na lamusy; w związku z budową nowych kościołów i plebanii dobrze byłoby zaplanować jakieś pomieszczenie na cele muzealne. O ile w organizacji państwowej występują obok muzeów centralnych i regionalnych również placówki wyróżniające się specjalnym profilem zbiorów, o tyle z uwagi na możliwości, zasoby i zakres tematyczny kościelnych instytucji muzealnych, można wzbogacić ich sieć w zasadzie tylko przez fundowanie filii regionalnych. Reprezentant Włocławka, ks. Józef Arabski, poparł zdecydowanie myśl reaktywowania skarbców w ich dawnej roli muzealnej przy starych kościołach, które z samej natury rzeczy, a nawet już świątynie nowe — są muzeami. Zwrócił przy tym uwagę na niedozowność solidnego zabezpieczenia (systemy alarmowe, sejfy itp.). W sytuacji nasilających się aktów wandalizmu, kiedy to sprawcy dążą, nie tylko do zaboru cennej rzeczy, ale także do jej zniszczenia (Gniezno), np. przy użyciu środka podsycającego ogień (sanktuarium brdowskie), idea ta zbieżna jest z dążeniem do zachowania obiektu na jego dotychczasowym miejscu. Przykładem może być sprawa Piety ze Skulska (1420 r.), która po konserwacji, w uroczystym ingresie powróciła do miejsca kultu; czy przypadek obrazów Strobla (1649 r.) we Włocławku z nieistniejącego już ołtarza biskupa Łubieńskiego, a scalonych obecnie w neogotyckich ramach, nawiązujących do sytuacji w dawnym ołtarzu gotyckim.

Krzysztof Burek: — Muzeum diecezjalne — wspólnota dzieł i ludzi. Redaktor wydawnictw Muzeum Archidiecezji Warszawskiej zaprezentował swoje opracowanie w miejscu planowanego pierwotnie referatu dyrektora tej instytucji ks. mgra Andrzeja Przekazińskiego, który miał przygotować temat „Muzea kościelne jako galerie inspirujące nową sztukę religijną i budownictwo sakralne”. Burek podzielił się ze słuchaczami swoimi przemyśleniami o rodzącej się koncepcji nowego, pulsującego życia w środowisku wielkomiejskim muzeum, relacjonując proces jej tworzenia i urzeczywistniania. Wyliczył przyczyny zewnętrzne, które wpłynęły na przyjęcie przez muzeum określonego modelu pracy, podał też fundamentalne zasady, na których opiera się funkcjonowanie tej instytucji, opisał sposób organizowania zbiorów oraz realizowania w jego obrębie duszpasterskiej misji Kościoła. Muzeum nowych czasów powinno być nie tylko instytucjonalną, ale i duszpasterską podporą artystów, nawet tych tworzących poza mecenatem, czy duchową opieką Kościoła. Ma manifestować treści religijne w żywym słowie, koncercie, przedstawieniu teatralnym, dyskusji. Wzbogacone o nowy, dynamiczny aspekt, staje się centrum artystycznego życia diecezji. Brak możliwości rozwinięcia konwencjonalnej aktywności muzealnej na miarę społecznej metropolii, bę-

dającej po ostatniej wojnie terenem „przetrzebionym” z zabytków materialnych, przy tym działanie w sytuacji nikłych możliwości finansowych, wszystko to skierowało energię animatorów muzealnych ku nowym inicjatywom. Wyznaczyła je myśl soborowa, przeciwna desakralizacji i naznaczone wycuciem eschatologii „znaki czasu”, kryzys awangardowych formalizmów ubiegłych lat i niedawne poruszenie świadomości społecznej. Powstała wspólnota, także religijna, otwarta dla człowieka, idei, kontaktów z innymi instytucjami, skupiająca ludzi pracujących dla tego samego celu, posiadająca szeroki krąg współpracowników i przyjaciół. Przewodniczący sesji prałat Polzin podzielił się swymi osobistymi wrażeniami i refleksjami z muzeum warszawskiego. Ekspozycja stwarza specjalny nastrój, klimat piękna sztuki skłaniający do realizacji przedsięwzięć ukazanych w wystąpieniu. Ksiądz Librowski widział szansę rozwoju dla placówki o zaprezentowanym profilu wyłącznie w środowisku wielkomiejskim. Należy się tej prekursorskiej inicjatywie poparcie Kościoła; dobrze byłoby objąć oddziaływaniem takiego muzeum alumnów miejscowego seminarium.

Władysław Szczebak: Muzea i zabytki kościelne na szlakach turystycznych południowej Polski. Ksiądz magister unaoczniał zebraną wielkość dziedzictwa kultury spoczywającego w rękach Kościoła oraz odpowiedzialność za jego zabezpieczenie i udostępnianie. W południowej Polsce jest to przede wszystkim Kraków („polski Rzym”), najstarsze muzea diecezjalne kraju (Tarnów, Przemyśl, Sandomierz), słynne miejscowości pątnicze (Leżajsk, Kalwaria Zebrzydowska i Pałacowska), liczne arcydzieła sztuki ciesielskiej (w samej diecezji tarnowskiej 166 świątyń). Całe to bogactwo trzeba chronić przed naturalnym procesem niszczenia (konserwacja), kradzieżą (w ramach postępowania prewencyjnego, np. nie należy informować o materialnej wartości obiektu; dobrze jest utrzymywać stróża nocnego itp.), przed pożarem („Instrukcja przeciwpożarowa” Episkopatu). Ważna sprawa to zabezpieczenie prywatnych kolekcji księży, które czasem osiągają rozmiary i rangę znaczącego zbioru, jak w przypadku obiektów sztuki ludowej zgromadzonych przez ks. Edwarda Nitkę (zm. 1981 r.). Dbałość o odpowiednie pomieszczenie, właściwe metody eksponowania, niezaniechanie rzetelnej informacji przeznaczonej dla miejscowych parafian, zakładanie filii muzeum diecezjalnego przy parafiach i klasztorach — to obowiązek spoczywający odpowiednio do kompetencji na diecezji, bądź personelu. Uwaga o zainteresowaniach zbierackich księży dała okazję ks. prof. Librowskiemu do snucia wspomnień o kilku znanych księżach kolekcjonerach i losach ich zbiorów.

Ryszard Knapiński: Dokumentacja i wystawiennictwo w muzeach kościelnych. Referent na początku swojego wystąpienia wyraził opinię, że zagadnienia wystawiennictwa powinny być przedstawione przez plastyka w odrębnym opracowaniu. Poinformował też, że nie wykorzystał danych uzyskanych drogą ankiety o stanie dokumentacji w poszczególnych muzeach, nie dysponował bowiem kompletem odpowiedzi. Swoją uwagę skoncentrował natomiast na stosownych przepisach normujących jej tok. Stwierdził brak jednolitych norm ogólnopolskich oraz skoordynowanej współpracy w skali kraju w tym względzie. Potrzeby tego rodzaju dostrzeżono we Włoszech, gdzie zorganizowano dwa kongresy poświęcone miejscowej, kościelnej problematyce muzealnej. Opublikowano

odnośne przepisy, dokumenty i uchwały. U nas zadanie dokumentacji rozstrzygane jest na ogół w oparciu o istniejące zarządzenia państwowe. Prelegent zacytował obszerny wyciąg z tychże, kierując się kryterium ich przydatności w praktyce polskich muzealników kościelnych. Zawierają one ogólne zasady, komentarze i instrukcje szczegółowe. Zostały w całości opublikowane w wydawnictwie pod redakcją Marii Charytańskiej przez Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Biblioteka Muzealnictwa i Ochrony Zabytków. Seria B. T. 28: Stanisław Łazarowicz, Władysław Sieroszewski: Przepisy prawne dotyczące ochrony dóbr kultury oraz muzeów. Warszawa 1970. Ten, jak i następny referat należały do kończących konferencję, stąd dyskusję po obu wystąpieniach zastąpiło podsumowanie dokonane przez prowadzącego sesję w drugim dniu obrad, ks. prof. dr hab. Władysława Smoleń, zastępcę dyrektora ABMK do spraw muzealnych. Wykład ks. mgra konserwacji Stefana Tomaszkiwicza, w zastępstwie nieobecnego autora, odczytał ks. mgr Joachim Gięła.

Stefan Tomaszkiwicz: Podstawowe wiadomości z konserwacji wymagane od kierownika muzeum kościelnego i rektora kościoła. Współczesna wiedza konserwatorska jest w stanie ratować destruktę, które dotąd były skazane na zagładę. Liczą się w tej pracy nie zewnętrzne efekty, ale wiedza konserwatora, dlatego występuje konieczność weryfikacji uprawnień. Obok cenzusu istotną sprawą jest wyposażenie pracowni i jakość materiałów używanych do konserwacji. Na pierwszym planie znajduje się też kwestia rzetelności zawodowej: „nie tyle pożogi i wojny dokonały spustoszenia w zasobach naszej polskiej kultury, ile nieuczciwość konserwatorów w majestacie pracowni specjalistycznych”. Kurator obiektu zabytkowego oddanego do pracowni poza kościołem musi zadbać o protokół zdawczo-odbiorczy; a przy odbiorze należałoby wystąpić komisyjnie, aby należycie sprawdzić jakość wykonanej pracy i ustrzec się przed ewentualnym fałszerstwem.

Sumując wyniki sesji ks. Smoleń wskazał na kościelną ochronę dóbr kultury, jako na główny spośród aktualnych problemów muzealnictwa w Polsce. Stwierdził, iż ustawa sejmowa z roku 1962 stosuje podstawowe terminy dotyczące ochrony dóbr kultury analogicznie do znajdujących się w Kodeksie Prawa Kanonicznego z roku 1917, kanon 1280: *res pretiosae* to w naszym ustawodawstwie dobra kultury, *vetustas* to dawność, *artyzm* — pamiątki historyczne (warunkujące wartości naszych przeżyć). Współcześnie zakres znaczeniowy pojęcia pamiątki historycznej obejmuje też obiekty bez wartości artystycznej, a nawet o wręcz odstręczających cechach; chodzi tu przede wszystkim o pamiątki męczeństwa narodowego — muzea martyrologii. Inna myśl Profesora dotyczyła roli, jaką spełnia Ośrodek ABMK — jest to faktycznie ośrodek kościelnej ochrony dóbr kultury przy KUL; podkreślił przy tym, że nie chodzi tu tylko o kościelne dobra, ale również o dobra kultury świeckiej i materialnej, które znalazły się pod opieką instytucji kościelnych. Te wszystkie zespoły pamiątek oddziałują na odbiorcę; przedmioty materialne kryją wartości będące przejawem kultury duchowej. Z kolei współczesne pojęcie pamiątek materialnych obejmuje także swoim zakresem np. obiekty przyrodnicze; na porządku dziennym znajduje się dziś tzw. ochrona środowiska. Pojęcie ochrony stało się bardzo pojemne, odkąd mamy do czynienia z zabezpieczaniem przeróżnych zjawisk kultury, przykładowo arty-

stycznej: rejestruje się pieśni, strzeże dawne zwyczaje. Muzeum kościelne może mieć swoje nagrania kasetowe, płytowe, filmy itp. Prowadzi się muzealne karty katalogowe utrwalane także na mikrofilmie. Pojęcie ochrony zabytków jest więc o wiele szersze od historii sztuki, ale niemniej problemem ich pielęgnacji zajmuje się przede wszystkim historia sztuki. Kurs uniwersytecki tego kierunku obejmuje specjalny przedmiot: ochrona zabytków. W szerokiej formule ochrony dóbr kultury znajduje się miejsce dla takiego funkcjonowania Muzeum Archidiecezjalnego w Warszawie, z jakim mamy obecnie do czynienia, a które kreuje tę instytucję na diecezjalny Ośrodek twórczości artystycznej, pielęgnujący dawne i aktualne jej zjawiska, również obyczajowe. Każdy zabytek reprezentuje jakąś wartość również siłą tego faktu oddziałuje na obserwatora. Tak więc oddziaływanie wynika z samej natury sztuki i ta rzeczywistość musi być respektowana. Dlatego w muzeum warszawskim powinno być jak najwięcej taśmy filmowej oraz nagrań dźwiękowych z wystąpieniami artystów i intelektualistów skupionych przy tej instytucji. „I wtedy jesteśmy w kategoriach muzealnych”. W tych kategoriach mieści się też scena teatralna funkcjonująca w muzeum stolicy, prezentująca dawny i aktualny repertuar. Kończąc, ks. Smoleń wyraził opinię, że publikacja materiałów konferencji, a także komunikatów o muzeach dojdzie do skutku, pozostając cennym świadectwem i wartością dla następnych pokoleń.

3. MUZEA REPREZENTOWANE W KOŁOKWIUM LUBELSKIM

Wnieśli swój wkład przedstawiciele 22 ośrodków: 18 diecezjalnych, 3 zakonnych (w tym 1 żeńskiego), 1 uniwersyteckiego. Białystok reprezentował ks. Jan Nieciecki, Częstochowę ks. Zdzisław Hatlapa (konserwator diecezjalny) oraz mgr Aleksander Broda, Gdańsk ks. Bernard Polzin (wikariusz generalny), Katowice ks. Jerzy Myszor (dyrektor muzeum), Koszalin ks. Lech Bończa-Bystrzycki (przewodniczący diecezjalnej komisji do spraw sztuki kościelnej), Kraków — kościół i klasztor Karmelitanek Bosych siostra Kazimiera od MB Miłosierdzia (kustosz), Lublin ks. Ryszard Lis (p.o. dyrektora) i Zbigniew Kaproń (kierownik administracyjny), Lublin — KUL ks. Władysław Smoleń (dyrektor) i Stanisława Gomulanka, Łódź ks. Kazimierz Gawroński (opiekun), Olsztyn siostra Janina Bosko (przewodnicząca diecezjalnej komisji do spraw sztuki), Opole ks. Joachim Giela (doraźny przedstawiciel), Pieniężno ks. Eugeniusz Śliwka (dyrektor), Płock ks. Ryszard Knapiński (kustosz), Poznań ks. Stefan Tomasziewicz (dyrektor i konserwator), Przemyśl ks. Zbigniew Bielałowicz (dyrektor), Sandomierz ks. Jerzy Lewiński (p.o. dyrektora muzeum), Siedlce ks. Tadeusz Kulik (diecezjalny konserwator zabytków), Szczyrzec ojciec Henryk Antoni Jędrzejewski (kustosz), Tarnów ks. Władysław Szczebak (dyrektor), Warszawę Krzysztof Burek (redaktor wydawnictw muzealnych), Włocławek ks. Józef Arabski (wykładowca w seminarium diecezjalnym), Wrocław ks. Józef Pater (wicedyrektor). Gremium to przedłożyło osobiście (z wyjątkiem siostry Kazimierzy z Krakowa oraz ks. Tomaszewicza z Poznania, którzy nie mogli przybyć i swoje opracowania przysłali na piśmie) informacje wystarczające do wyrobienia sobie stosunkowo bliskiego rzeczywistości pojęcia o situa-

cji muzealnictwa diecezjalnego, a także zasygnalizowało problem istnienia i organizacji zbiorów zakonnych. Na wzmiankowanym posiedzeniu zdali relacje o sytuacji muzealnictwa w swoich diecezjach, ale nie przedstawili ich w formie pisemnej delegaci z Białegostoku, Częstochowy, Gdańska, Koszalina, Łodzi, Olsztyna, Opola i Włocławka. Dlatego pominięto ich nieautoryzowane wypowiedzi w dalszej analizie, poprzestając jedynie na tej wstępnej wzmiance wyjaśniającej; nagrane na taśmę magnetofonową, przechowywane są w archiwum Ośrodka ABMK.

Niewielka stosunkowo liczba przypadków tu analizowanych reprezentuje sobą szeroką gamę indywidualnych cech, wynikających zarówno z genezy i specyficznych uwarunkowań poszczególnych instytucji, jak i autonomii organizmów diecezjalnych, bądź prowincjalnych, którym służą. A więc dużą grupę faktycznych, ale niezinstytucjonalizowanych placówek muzealnych reprezentuje kościół i klasztor Karmelitanek Bosych w Krakowie. Połączeniem takiej sytuacji z muzeum konwencjonalnym jest przypadek Szczyrzyca. Na uwagę zasługują oba muzea lubelskie: uniwersyteckie i diecezjalne. Pierwsze, imienia ks. Jana Władzińskiego, kapłana diecezji lubelskiej, erygowane przez Senat uczelni w r. 1932 (drugie tego typu w Polsce po uniwersyteckim w Krakowie) na bazie zbiorów swego patrona, służyło w pewnym stopniu także interesom diecezji lubelskiej, reprezentując jej zasoby. Podczas wojny zbiory po ks. Władzińskim zostały rozproszone, ale w nowej rzeczywistości powrócono do idei muzeum uniwersyteckiego, kiedy to ks. rektor Józef Iwanicki nabył szereg obiektów z przeznaczeniem dla tej instytucji, w składnicy rzeczy niczych w Kozłówce, a inny rektor, ks. Marian Rehowicz, przeznaczał pod koniec każdego roku wolne sumy z budżetu KUL-u na zakupy dla powiększenia zbiorów sztuki; wtedy to została nabyta kolekcja malarzy niderlandzkich. Zdarzały się też darowizny. Po wojnie nie używano oficjalnie nazwy muzeum; do czasu wydania ustawy sejmowej, przewidującej możliwość formalnego istnienia takiej instytucji, było to niecelowe. Z kolei Lubelskie Muzeum Diecezjalne przyjmuje eksponaty w przypadkach koniecznych; nastawione jest natomiast na szeroko zakrojoną akcję konserwatorską i zabezpieczenie obiektów w ich naturalnym środowisku. Może ono poszczycić się na przestrzeni ostatnich lat największym przerobem konserwatorskim wśród muzeów diecezjalnych w Polsce, tak co do ilości obiektów, jak i wielkości ich powierzchni. W Pieniężnie istnieje rzadka wśród muzeów kościelnych instytucja wyspecjalizowana tematycznie, będąca także muzeum seminaryjnym, służebna w procesie przygotowania misjonarzy do pracy w egzotycznych dla Europejczyka rejonach świata. Płock posiada jako jedyny w Polsce pomieszczenie zaplanowane od razu i w całości z przeznaczeniem na muzeum. Poznań, Przemysł, Tarnów i bogaty muzealnie Wrocław — to czołówka najstarszych, a więc pionierskich w polskiej organizacji kościelnej ośrodków. Swego rodzaju ewenement „muzeum muzealnego” przedstawia sobą Sandomierz z ekspozycją urządzoną przed laty przez wytrawnego znawcę zagadnienia Karola Estreichera juniora. Siedlce, to jak dotąd właściwie zbiornica muzealna z perspektywą na własny lokal w niedalekiej przyszłości. Taki lokal uzyskała niedawno Katowice. O specyfice Warszawy jako „wspólnocie ludzi i dzieł” była mowa wyżej.

Najdonioślejszy problem muzeów w Polsce stanowią sprawy pomiesz-

czeń i związanych z nimi inwestycji. Jak wspomniano, w wyjątkowej sytuacji znajduje się Płock, dysponujący od początku specjalnie do tego celu zaplanowanym i zgodnie z przeznaczeniem wykorzystywanym budynkiem muzealnym. Uzyskiwano też powierzchnię muzealną w budowlach o innym przeznaczeniu (np. Poznań), często adaptowanych (Wrocław, Sandomierz, Warszawa, Lublin), czasem na prawach sublokatora (Poznań, częściowo Wrocław), na strychach kościelnych i w odzyskiwanych stopniowo oraz przystosowywanych pojedynczych pomieszczeniach (Przemyśl), w seminariach (dawniej Lublin i Tarnów, aktualnie Pieniężno), w kurii (Katowice, Siedlce). Zmieniały siedzibę muzea w Poznaniu, Tarnowie, Warszawie i Lublinie. Inwestycje to: odbudowa dokonana we Wrocławiu; gruntowny remont w Płocku; zakończona adaptacja we Wrocławiu, Przemyślu, Warszawie, Lublinie; prowadzona obecnie w Poznaniu; planowana w Siedlcach. Towarzyszyły im prace z dziedziny instalacji wodno-kanalizacyjnych, centralnego ogrzewania, oświetlenia, radiofonizacji, systemu zabezpieczenia alarmowego, szklarskiej, dezynfekcji i impregnacji drewna. W przypadku Sandomierza remonty przeprowadzane w ramach rewaloryzacji starówki zbiegły się z interesem muzeum. Bolączki wielu muzeów kościelnych zrekapitulował na przykładzie Przemyśla komunikat tamtejszego dyrektora: brak mieszkań dla pracowników, pomieszczeń towarzyszących w postaci sali bibliotecznej oraz projekcyjnej, szczupła powierzchnia wystawowa, brak pracowni konserwatorskiej, kłopotliwe sąsiedztwo osób cywilnych, instytucji i zakładów produkcyjnych. Są jednak muzea dysponujące zapleczem socjalnym, technicznym, usługowym i naukowym, jak np. w Warszawie (kuchnia, jadalnia, magazyn, pracownia fotograficzna) czy Pieniężnie (pracownia dokumentacji, pomieszczenie księgozbioru, sala projekcyjna, stoisko z literaturą), a także w Tarnowie.

Pracownie konserwatorskie zatrudniające ekipy o fachowych kwalifikacjach funkcjonują w Lublinie, Poznaniu i Tarnowie. Ta pierwsza posiada 5 osób personelu z cenzusem naukowym, z tej liczby 2 z uprawnieniami konserwatorskimi (jedna po ASP w Krakowie), 1 historyka sztuki, 2 z wykształceniem wyższym niebranżowym (humanista i teolog) — w tym jeden po liceum plastycznym — ale przyuczone do czynności w pracowni konserwatorskiej. Również 3 pozostałe etaty w muzeum obsadzone są przez pracowników po studiach (kierownik administracyjny specjalizujący się aktualnie na drugim fakultecie z zakresu historii sztuki, przewodnik muzealny, księgowy). Kilka osób udziela się poza etatami. Ośrodek poznański angażuje magistrów: 2 konserwatorów dyplomowanych w Toruniu, 3 historyków sztuki, 1 etnografa, a także 2 osoby personelu pomocniczego. Tarnów zatrudnia 2 dyplomowane konserwatorki dzieł sztuki po krakowskiej ASP, a obok dyrektora także sekretarza muzealnego oraz woźnego i przewodnika w jednej osobie. Także Wrocław korzysta z usług 1 lub 2 pracowników konserwacji do bieżących prac zabezpieczających. Stan etatów w Muzeum Katowickim ustalił się na poziomie 2 stanowisk pracy przewidzianych dla kierownika (wykształcenie wyższe teologiczne i historyczne) oraz inwentaryzatora (magister sztuki). Płock ma 2 siły z akademickim przygotowaniem z zakresu historii sztuki; po 1 z taką specjalizacją spotykamy w Przemyślu i Siedlcach. Pieniężno, którego liczny personel stanowią alumni przeszkalani corocznie w Mu-

zeum Etnograficznym w Warszawie (obecnie znajduje się wśród nich etnograf po studiach w Uniwersytecie Wrocławskim), dyrektorem natomiast jest historyk; korzysta on z pomocy konserwatorskiej oraz konsultacji w zakresie muzealnictwa, etnografii i religii ze strony pracowników wspomnianego państwowego muzeum warszawskiego; zatrudnia się też 2 osoby personelu fizycznego. Przemysł i Wrocław w celu utrzymania czystości oraz oprowadzania zwiedzających korzystają z pomocy zakonnice (sercanki i elżbietanki). Ta ostatnia instytucja ma część personelu wspólnego z archiwum i biblioteką, z którymi dzieli budynki. Dyrektor z Sandomierza chętnie widziałby wśród swoich współpracowników osobę z cenzusem w zakresie specjalizacji przydatnej w muzeum. W Warszawie pracuje z wykształceniem uniwersyteckim 3 historyków sztuki, 1 archeolog i 1 historyk, a także 4 pracowników technicznych oraz liczni współpracownicy społeczni. Małe wspólnoty zakonne wyznaczają kandydata na stanowisko kustosa zgodnie ze swoimi możliwościami.

Liczne publikacje na swój i własnych zbiorów temat posiadają muzea Sandomierza, Pieniężna i Wrocławia. Uwagę prasy katolickiej skupia muzealna wspólnota Warszawy. Prace dyplomowe szeregu studentów historii sztuki i konserwacji powstały w oparciu o zbiory Lublina, Pieniężna, Płocka, Poznania i Tarnowa. Drukowane katalogi zbiorów mają Kraków, Płock, Wrocław. Wzmianek prasowych bądź szerszych enuncjacji doczekały się instytucje Lublina, Przemyśla, Szczyrzyca i Tarnowa.

Wspólny wszystkim muzeom kościelnym brak większych środków na zakupy powoduje, iż ich zbiory gromadzone były w przeszłości ze zwożonego wyposażenia i zasobów sekularyzowanych klasztorów, zbierane z przebudowanych kościołów, przejmowane z okazji inwentaryzacji prowadzonej w terenie, przyjmowane dawniej i obecnie jako przedmioty o wartości artystycznej wycofane z kultu, na zasadzie darów i depozytów, w wyniku rewindykacji powojennych, a także rzadkich zakupów. Zbiory pomniejszały się podczas wojny na skutek strat losowych; z jedностek niezinstytucjonalizowanych ubywały o wiele łatwiej jako wiano fundacyjne, zwroty, dary, przedmioty sprzedane.

Wszystkie ośrodki prowadzą w miarę swych możliwości działalność konserwatorską, głównie na zasadzie zleceń. Tylko nieliczne rozporządzają własnymi pracowniami (Lublin, Poznań, Tarnów); częściowo rozwiązuje ten problem Wrocław, a w zakresie drobnych zabiegów także Pieniężno i Płock. Przy muzeum lubelskim istnieje osobna pracownia renowacji zabytkowych mebli. Również w dziedzinie konserwacji daje się odczuć brak funduszy; w korzystniejszej sytuacji są tu instytucje posiadające pracownie, zapewniające możliwość odnawiania własnych obiektów, a w przypadku prac zleconych także zasilające budżet macierzystej placówki.

Pełną inwentaryzację posiada klasztor w Krakowie, diecezja wrocławska i jej muzeum, w którym obecnie kontynuowana jest ona na bieżąco. W Płocku przeprowadzano ją już kilkakrotnie w przeszłości. Prace w Sandomierzu zainicjowane w latach trzydziestych, obecnie zmierzają do usunięcia zaległości, a w r. 1985 weszły w etap unowocześniania i aktualizacji całej dokumentacji. Zaawansowana jest inwentaryzacja w Katowicach i Przemyśle, prowadzi ją Pieniężno, częściowo sporządzono ją

już w Szczyrzycu, zapoczątkowano na terenie diecezji poznańskiej i siedleckiej.

Muzea kościelne udostępniają swe zbiory bądź w całorocznym cyklu wystawienniczym (Pieniężno, Płock, Poznań, Tarnów, Wrocław), bądź tylko w sezonie letnim (Przemyśl, Szczyrzyc). Funkcjonują w określonych dniach i godzinach (istnieje zwykle możliwość ustalenia terminów indywidualnych), przyjmując zwiedzających z reguły bez pobierania opłat (ewentualnie za dobrowolną ofiarą), często gwarantują przewodnika (w Przemyślu i w Warszawie są to siostry zakonne), prowadzą wymianę i wypożyczanie wystaw z analogicznymi placówkami. Sandomierz oferuje ekspozycję stałą (aczkolwiek i tu ma miejsce pewien ruch zabytków). Warszawa nie posiada takiej ekspozycji, specjalizując się w wystawach czasowych, wypożyczanych bądź wymienianych z innymi kościelnymi i świeckimi muzeami, łącząc sztukę współczesną i dawną, wychodząc z nią do wnętrza kościołów, wydając wielojęzyczne informatory, zwołując sympozja i sesje. Stałą ekspozycję i okolicznościowe wystawy zmienne urządzają Tarnów i Katowice. Spotkania naukowe organizuje Pieniężno, muzeum podporządkowane przygotowaniu alumnów seminarium (którego jest agenda) do pracy na misjach, ich propagowaniu, a także prezentacji kultur pozaeuropejskich. Występuje w kościołach i różnych instytucjach ze swoimi propozycjami wystawienniczymi: posiada filie w Lublinie, Nysie, Łaskowicach Pomorskich. W diecezji tarnowskiej działa kilka muzeów parafialnych. Nie udostępniają publiczności swego zasobu Siedlce, ale zbiór ten jest osiągalny dla pracowników nauki.

Plany i postulaty dotyczą sprawy uzyskania własnej siedziby (Poznań), zwiększenia powierzchni muzealnej (Siedlce, Przemyśl), przeprowadzenia prac budowlanych i remontowych (Warszawa, Sandomierz), zaopatrzenia w sprzęt wystawienniczy (Przemyśl, Sandomierz), modernizacji ekspozycji i zabezpieczenia (Wrocław), powiększenia zbioru (Warszawa), uaktualnienia dokumentacji (Sandomierz), przedsięwzięć konserwatorskich (Kraków, Sandomierz), wprowadzenia własnego statutu (Przemyśl, Sandomierz), ustalenia stałego uposażenia (Przemyśl), powiększenia personelu fachowego (Pieniężno, Przemyśl, Sandomierz, Siedlce), wprowadzenia praktyki muzealnej studentów o odpowiedniej specjalizacji (Pieniężno); wymienia się tu plany wystawiennicze (Pieniężno, Płock, Warszawa), wydawnicze (Sandomierz, Warszawa, Wrocław), filmowe (Wrocław), sesje naukowe i prelekcje (Pieniężno, Płock).